

этого феномена в духовную плоскость, отождествляя крещение водное и крещение Духом Святым.

Список использованных источников

1. Анфимов Н. Изложение догматов и молитвенник истинных духовных христиан (секты именуемой «старо-постоянными молоканами») / Н. Анфимов. – Тифлис: Я. П. Бурцова и И. Я. Томила, 1912. – 434 с.
2. Барсов Н. Духоборцы. – СПб., 1890.
3. Беженцева А. Страна Духоборья. – Тбилиси: Русский клуб, 2007.
4. Бонч-Бруевич В. Животная книга духоборцев / В. Бонч-Бруевич. – СПб., 1909.
5. Буянов Е. Вероучение и течения духовных христиан молокан // Религиоведение. – 2014. – №4. – С.3–15.
6. Випулис И. Христианское крещение и архаическая инициация // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2008. – №2. – С.83–86.
7. Иванов-Клышников В. Избранные статьи и проповеди / В. Иванов-Клышников.
8. Красникова Ю. Религиозное течение духовных христиан (молокан) в среде российского крестьянства XIX века // Богословские размышления: Евро-Азиатский журнал богословия. – 2015. – Спецвыпуск.
9. Кудинов Н. Столетие молоканства в России. 1805–1905 / Н. Кудинов. – Баку, 1905.
10. Ливанов Ф. Раскольники и острожники / Ф. Ливанов. – СПб.: Типография М. Хана, 1868.
11. Михайлов Б. Мелитополь: природа, археология, история / Б. Михайлов. – Запорожье: Дикое поле, 2002. – 280 с.
12. Петров П. Вероучение Духовных Христиан.
13. Петров С. Духовные христиане молокане. Краткая информация // Духовные христиане молокане.
14. Семилетов И. О крещении Духом Святым // Вестник духовных христиан-молокан. – 1954. – №1. – С.25–34.
15. Сушкова Ю. Секта духоборов: история возникновения, идеология // Российский научный мир. – 2013. – №1. – С.12–23.
16. Тульпе И. А. Русское религиозное разномыслие. Христианское сектанство. – СПб., 2001.

References

1. Anfimov N. Izlozhenie dogmatov# i molitvennik# istinnyh# duhovnyh# hristian# (sekty imenuemoj «staro-postojannymi molokanami») / N. Anfimov. – Tiflis: Ja. P. Burcova i I. Ja. Tomilina, 1912. – 434 s.
2. Barsov N. Duhoborcy. – SPb., 1890.
3. Bezhenceva A. Strana Duhoborija. – Tbilisi: Russkij klub, 2007.
4. Bonch-Bruевич V. Zhivotnaja kniga duhoborcev / V. Bonch-Bruевич. – SPb., 1909.
5. Bujanov E. Verouchenie i techenija duhovnyh hristian molokan // Religiovedenie. – 2014. – №4. – S.3–15.
6. Vipulis I. Hristianskoe kreshhenie i arhaicheskaja iniciacija // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. – 2008. – №2. – S.83–86.
7. Ivanov-Klyshnikov V. Izbrannye stat'i i propovedi / V. Ivanov-Klyshnikov.
8. Krasnikova Ju. Religioznoe techenie duhovnyh hristian (molokan) v srede rossijskogo krest'janstva XIX veka // Bogoslovskie razmyshlenija: Evro-Aziatskij zhurnal bogoslovija. – 2015. – Specvypusk.
9. Kudinov N. Stoletie molokanstva v Rossii. 1805–1905 / N. Kudinov. – Baku, 1905.
10. Livanov F. Raskol'niki i ostrozhniki / F. Livanov. – SPb.: Tipografija M. Hana, 1868.
11. Mihajlov B. Melitopol': priroda, arheologija, istorija / B. Mihajlov. – Zaporozh'e: Dikoe pole, 2002. – 280 s.
12. Petrov P. Verouchenie Duhovnyh Hristian.
13. Petrov S. Duhovnye hristiane molokane. Kratkaja informacija // Duhovnye hristiane molokane.
14. Semiletov I. O kreshhenii Duhom Svjatym // Vestnik duhovnyh hristian-molokan. – 1954. – №1. – S.25–34.
15. Sushkova Ju. Sekta duhoborov: istorija vzniknovenija, ideologija // Rossijskij nauchnyj mir. – 2013. – №1. – S.12–23.
16. Tul'pe I. A. Russkoe religioznoe raznomyslie. Hristianskoe sektantstvo. – SPb., 2001.

Sannikov S. V., Candidate of Theological Sciences, Senior Researcher, Centre for Religious Studies of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), s.v.sannikov@npu.edu.ua

The ambivalence of baptism spiritual Christian approach

In the article the author explores the role of the baptism in the understanding of spiritual Christians, in particular, in groups of Dukhobors and Molokans. It is usually believed that these groups reject baptism, however, based on primary sources, the article shows their ambivalent attitude toward baptism. On the one hand, the role of baptism, as an act of initialization and inculturation is especially great for all Spiritual Christians, but on the other hand, they strong reject this action as a physical ritual. The importance of baptism for these groups based on biblical texts, but free hermeneutical attitude gives them an exclusively spiritual character. Deprivation external sign of initialization, leads to the vagueness of the criteria for the delimitation. As a result, community leaders are forced to create certain external rules, which leads to legalism and closure. On a theological level, this leads to gnostic dualism and docetism.

Keywords: spiritual baptism, rituality, initiation, Dukhobors, Molokans.

Санніков С. В., кандидат богословських наук, старший науковий співробітник, Центр вивчення релігій Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), s.v.sannikov@npu.edu.ua

Амбівалентність феномена хрещення у духовних християн

Автор досліджує роль феномена хрещення в розумінні духовних християн, зокрема, в групах духоборів (духоборці) і молокан. Зазвичай вважається, що ці групи відкидають хрещення, однак, на підставі періоджерел в статті показується їх амбівалентне ставлення до хрещення. З одного боку, роль хрещення, як акту ініціалізації і інкультурації особливо значна для усіх духовних християн, але з іншого боку вони категорично відкидають це дію як фізичний ритуал. Важливість хрещення базується на біблійних текстах, які авторитетні в цих групах, але довільна герменевтика надає їм виключно духовний характер. Відсутність зовнішнього знака ініціалізації, як приєднання до громади, призводить до расплывчатості критеріїв у визнанні «свій» – «чужий». Як результат, керівники громади змушені створювати певні зовнішні правила, що призводять до легалізму і замкнутості. На богословському рівні це веде до гностичного дуалізму та докетизму.

Ключові слова: духовне хрещення, ритуальність, ініціалізація, духоборці, молокани.

* * *

УДК 130.2+796.5:911.3

Степанова О. А.,

доктор культурології, доцент, завідувач кафедри менеджменту туризму, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Україна, Київ), palamist@gmail.com

КУЛЬТУРНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ ІУДЕЙСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено важливість використання культурно-релігійного потенціалу іудейської сакральної географії в сучасній туристичній галузі України. Розглянуто особливості історії формування сакральної географії іудаїзму в Україні. Розкрито специфічні риси хасидизму, що виник на українських землях як один із найпопулярніших напрямів іудаїзму у світі через свою проповідь радості й особистісного єднання з Богом. Відзначена роль цадиків у розвитку хасидизму, над численними могилами яких зведено огелі як символічні пам'ятники зв'язку з Богом і своїми послідовниками. Наведено приклади коротких біографій цадиків та історії окремих іудейських святих місць в Україні, що мають потенціал зацікавити українських та зарубіжних туристів.

Ключові слова: культурно-туристичний потенціал, іудейська сакральна географія, релігійний туризм в Україні, паломництво, хасидизм.

У туристичній галузі України варто комплексно підійти до професійної організації релігійного туризму, в якому іудейська сакральна географія займатиме чільне місце. Відомо, що в Україні налічується особливо велика кількість святих місць, освячених земним життям цадиків (праведників), місця поховання яких стають

важливими для відвідувань іудеями з різних країн світу. Навіть звичайний рівень спостереження у міжнародних аеропортах України свідчить про те, що ортодоксальні іудеї, які впізнавані за своїм традиційним одягом, доволі активно відвідують нашу державу. Окремі українські містечка й села становлять особливі сакральні топоси в загальній сакральній географії іудаїзму.

В українському туризмознавстві, а також релігієзнавстві проблема культурно-туристичного потенціалу іудейської сакральної географії окремо не вивчалася, тому в нашому дослідженні покликатимемося на окремі публікації, що стосуються пам'ятних місць цієї найдавнішої авраамічної релігії, в яких, правда, немає жодних проєкцій щодо їхнього використання в туристичній галузі нашої держави. Метою статті є аналіз туристично-культурного потенціалу топосів сучасної іудейської сакральної географії в Україні. Використовуватимемо комплексну методологію, спрямовану на вирішення поставленої мети: історичний метод уможливить розкриття історії формування ореолу святості того чи іншого іудейського місця, про які йтиметься у статті; герменевтичний метод дозволить розкрити імпліцитний зміст окремих священних молитовних і таначічних текстів задля більш широкої репрезентації іудейських концептів; біографічний метод коротко ознайомить із найважливішими штрихами біографії окремих іудейських цадиків, постаті яких будуть цікавими не тільки для дослідників єврейської культури, але й для широкої інтелектуальної аудиторії в Україні та інших державах.

Слід акцентувати, що національна релігія іудаїзм протягом тисячоліть визначала єврейську національну ідентичність, це стосувалося також і тих, що були далекі від ортодоксального заангажування в релігійні правила й обряди. До ХХ століття у більшості держав проживання євреї користувалися в своїх спільнотах власним правом, що базувалося саме на приписах Тори й талмудичних коментарях авторитетних вчителів закону Мойсея. Практично до початку минулого століття релігійне життя невід'ємно стосувалося основ функціонування єврейської громади (її зазвичай очолював равин), до основних турбот якої належало, зокрема, утримання синагог і домів молитви, ритуальних басейнів (мікв) та кладовищ. Релігія супроводжувала життя євреїв від самого народження аж до смерті, протягом щорічних свят та відповідних деталізованих обрядів-ініціацій (обрізання (для хлопців), бар-міцва (для дівчат – бат-міцва), вінчання та обряд поховання). Відзначимо, що «протягом тривалого часу Україна була своєрідним центром світового єврейства» [7, с. 3]. Саме на наших землях внаслідок розвитку палітри духовності іудаїзму виникли окремі паломницькі центри, культ яких відомий і популярний у цілому світі серед іудейських спільнот, які відзначаються особливим пошануванням тих або інших релігійних діячів, що, зокрема, відображається на рекомендацію відвідання місць їхнього земного спочинку.

Таким було життя у міських гетто, штетлах (містечках) та єврейських селах до того часу, поки найактивніші вихідці з консервативного й ізольованого середовища країн проживання (скажімо, Австро-Угорської чи Російської імперії, до складу яких належали землі України) не захопилися ідеями соціалізму та сіонізму.

Не будемо переповідати історію єврейства, зокрема його релігійної складової, у ХХ столітті, оскільки це – окремий тематичний блок, котрий належить до наукового жанру монографій чи дисертацій, а не статей. Проте зазначимо, що загальне релігійне відродження в Україні на початку 1990-х років стосувалося й іудейських спільнот, частиною життя яких стало відродження місць паломництва, які пов'язані з авторитетними релігійними вчителями.

Гене́за сучасного іудейського паломництва сягає своєю історією ще періоду так званого Першого храму, коли всі визна́вці закону Мойсея мали обов'язок відвідувати святий град Єрусалим. До речі, стосовно християнства, то у цій молодшій авраамічній релігії паломництво не є обов'язковим. Хоча, звісно, більшість християн прагне побувати на місцях, пов'язаних із земним життям Ісуса Христа, передусім у Єрусалимі та Вифліємі, в яких цей релігійний аспект виразно опрацьований туристичною індустрією Ізраїлю. Численні скандали навколо святих місць, останній з яких мав місце на початку 2018 року, в результаті якого навіть було зачинено храм Гробу Господнього на кілька днів, свідчать про те, що справді християнам не варто плутати питання першості в їхній шкалі цінностей, особливо коли варто обирати між доволі дорогим за вартістю паломництвом та слідуванням самим заповідям Ісуса Христа.

У єврейському релігійному та духовному житті в другій половині XVIII століття відбулися значні світоглядні й культурні зміни, котрі можна порівняти з епохою Ренесансу в суспільствах Західної Європи після середніх віків. Як слушно відзначає один із дослідників, «єврейське просвітництво (гаскала – *О. С.*) уособлювало «прогресивну» сторону європейського іудаїзму, яка створила умови для емансипаційного руху. Окрім того, існував протилежний, «запізнілий» напрям, який лише у подальшій перспективі осягнув загальноєвропейський вимір, однак не меншою мірою спричинився до виживання євреїв. Це був рух хасидизму (хасідім = побожні)» [14, с. 269].

Стосовно згаданого хасидизму, то він і стосується саме наших земель, засновники якого народжувалися, проповідували і відходили у вічність саме в українських містечках і селах, котрі для них були рідними та близькими, а також заповідали своїм послідовникам відвідувати місця їхнього спочинку для отримання духовних благ. Зазвичай могили праведників і ставали центром шанованих іудейських святих місць, більшість із яких відійшли в забуття після жахів Другої світової війни та антирелігійної й антисемітської політики СРСР.

Серед основних місць іудейського паломництва в Україні згадаємо такі: Умань, Вижниця, Садигора, Меджибіж. Особливістю цих іудейських святих місць України є те, що вони пов'язані саме з хасидизмом, який і виник на цих землях. У цьому і найбільший внесок євреїв, що проживали на землях теперішньої України, до скарбниці світового єврейства. Саме у цих містечках знаходяться могили праведників, над більшістю з яких хасиди намагаються звести огель – кам'яну споруду з напівсферичним дахом. Лея Алон в одній публікації намагається пояснити духовно-символічний зміст цих надгробних споруд: «Намет, поховальний склеп – кожне з цих слів має свій визначений відтінок та жодне з них не

передає того, що для єврея означає огель. Слово це веде в глибину нашої пам'яті. Розкинувши намети, кочували наші предки незнайомою, позбавленою вологи землею. Авраам сидів біля входу в намет (огель) в Елоней Мамре, на третій день після обрізання, коли відкрився йому Бог, і він побачив трьох мандрівників, і були то три ангели. І знову, вже значно пізніше, коли Більам, що задумав прокляти Ізраїль, – благословляє: «Які чудові намети твої, Якове!»... Огель – нагадування про життя, тепло, дім. Чому ж, коли відходить праведник, зводять над його могилою огель? Тому що огель символізує містичний зв'язок поколінь. В огелі ми наче відчуваємо присутність цадика, ніби стіни утримують його дух. А можливо, тут, у цих стінах, наша душа в стані релігійного поривання готова до такої зустрічі?» [1].

Засновник хасидського вчення Ізраель бен Еліезер (біля 1700–1760), більш відомий як Баал Шем Тов («Володар імені Бога»), акронім Бешт, що народився в містечку Меджибіж (теперішньої Хмельницької області). Він вважав, що релігійний екстаз є вищим від розлогих повчань Талмуду. Іншими словами, навіть простий і неосвічений єврей може бути ближчим до Бога, ніж найбільш освічений вчитель релігійних законів. Природно, що таке вчення дуже сподобалося тогочасному єврейському населенню, більшість з якого була достатньо бідною та ще й час від часу переслідуваною через свою відособленість від християнської більшості. Прихований праведник приєднувався до груп благочестивих людей, провів кілька років як відлюдник у горах. Потім оселився у містечку Тлусте в Галичині, де у віці тридцяти років відкрив себе як цілитель і праведник. Бешт мандрував містами, проповідував своє вчення, а саме: Творець перебуває всюди, творіння Його величне; важливість і значущість людини у Всесвіті; вплив, який людина та її дії здійснюють на Самого Творця; навіть у злі є добро, адже ніщо не може існувати без іскри святості; молитва – ключ до Бога та перший засіб духовного відродження Ізраїлю. Основою хасидизму є вчення про радість як необхідний фон єврейського життя, бо ж песимізм, зневіра, депресія ведуть до гріхів і духовної апатії. Тому ентузіазм та усвідомлення присутності Бога – основна передумова для вивчення Тори і виконання заповідей (міцвот). Цадик (свята людина) єднає єврейський народ в одне тіло Ізраїлю та слугує зв'язком між Творцем і масами, що зазвичай не можуть самі духовно піднятися. Поєднання таких ідей і створило хасидизм – найпопулярніший напрям іудаїзму [див.: 12].

Найчисленнішою за кількістю іудейських паломників в Україні є Умань – невеличке містечко Черкаської області, куди щороку на свято Рош Ашан (Нового року) прибувають десятки тисяч хасидів, щоб помолитися на могилі цадика ребе Нахмана (Брацлавського). Хасидизм після виникнення поділився на окремі напрями на основі наслідування вчення якогось із праведних равинів (цадиків). Один із таких – Нахман із Брацлава, правнук (за материнською лінією) засновника хасидизму Бешта. Він народився у Меджибожі в 1772 року. На 14–му році його одружили на дочці орендаря поміщицьких угідь із Гусятина, куди хлопець і перебрався. Нахман старанно вивчав тамлмудичну й кабалістичну літературу, багато молився (зокрема, на лоні природи) і постився. Після смерті тестя переселився у містечко Медведівка (Київська губернія), де жив до 1798 року, коли здійснив

поїздку в Ерец–Ізраель, заради чого довелося продати все майно. Але в духовному плані це паломництво було дуже важливим, означало його духовне преображення. Влітку 1800 року Нахман переселився до містечка Златопіль, де почав досить радикальну проповідь, вважаючи, що лише він – «єдиний вождь Ізраїлю свого часу». Такі заяви не подобалися більшості єдиновірців, що змусило його переїхати в 1802 році в Брацлав (теперішня Вінницька область). З 1810 року Нахман із Брацлава почав кочувати містечками України, завдяки чому його вчення поширилося та стало популярним серед євреїв. Відчуваючи наближення смерті (1808 року заразився туберкульозом), цадик зробив зупинку в Умані. Йому приписують слова, які виражають бажання бути похованим поруч із жертвами Коліївщини 1768 року: «Душі померлих за віру чекають мене». Остання проповідь Нахмана із Брацлава була присвячена святу Рош Ашан, на яке він закликав приїжджати на його могилу своїх послідовників. Саме в Умані невдовзі він і помер, а його могила стала об'єктом паломництва брацлавських хасидів.

Нахман із Брацлава закликав позбутися сумнівів за допомогою віри, що долає обмеженість раціонального мислення, адже в її основі свободна воля, а не логіка. Тому він був противником вивчення філософії, бо лише на основі віри досягаються релігійні цінності, скажімо, любов до Бога. Закликав позбутися будь-яких сумнівів, які породжуються саме філософією. Хоча й оцінював земне життя дуже песимістично, проте рішуче відкидав зневіру, упадок духу, котрі призводять до віддалення від Господа. Віру повинні супроводжувати радість і душевний підйом. На сьогодні більшість брацлавських хасидів в Ізраїлі проживають у Єрусалимі, Бней–Браці та Цфаті [див.: 6].

Зрозуміло, що у радянські часи не було вільного доступу до могили цадика Нахмана. Єврейський цвинтар віддали під городи для населення. Синагогу зруйнували. Змінилася ситуація в 1988 році, коли це місце відвідали 200 брацлавських хасидів. А з 1991 року Умань почали регулярно відвідувати паломники з усього світу. Більшість прилеглих будинків поступово викупили релігійні євреї. У 1990–х тут звели синагогу (правда, планується будівництво ще більшої), мікву (басейн для ритуальних обмивань), організували міжнародний центр брацлавських хасидів.

Хасиди приїжджають на Рош Ашан переважно окремими спільнотами, нерідко з дітьми. Ті іудеї, що не мають коштів для поїздки в Україну, звертаються в Ізраїлі до спеціальних благодійницьких організацій, які оплачують їм дорогу, надають харчовий пайок та кошти для оренди житла [див.: 3].

Садигора (офіційна назва – Садгора) – передмістя Чернівців, де була резиденція Ружинського цадика (Ісроель Фрідмана; 1797–1850) – правнука Дова Бера із Межиріча, засновника садигірських, чортківських, боянівських цадиків. Маючи організаторські здібності, Ісроель Фрідман заснував у Ружині блискучий хасидський двір, що було рідкістю серед іудеїв: користувався розкішною каретою, одягав дорогий одяг і взуття, мав багато слуг. Він вважав, що розкіш ружинського двору необхідна для того, щоб євреї завжди пам'ятали, що вони – діти Царя Царів. Ось як про це пише Елі Візель: «Тисячі хасидів прибували в Ружин

<...> лише для того, аби побачити царевича в його палаці, царевича на троні, царевича серед його багатств, і, як не дивно, ніхто не був шокований, ніхто не називав це неприпустимим. Ребе перебував понад докорами» [5]. Правда, сам цадик, живучи в показній розкоші, часто суворо постився, взимку ходив без теплої одягу й взуття, чимало допомагав нужденним.

У 1883 році царська влада звинуватила його, що він видав наказ про страту двох донощиків. Це стало причиною арешту сотень євреїв (т.зв. Ушицька справа), 80 осіб постали перед судом, лідерів іудейської спільноти відправили на заслання в Сибір, деякого засудили до пожиттєвого ув'язнення. Ружинський цадик перебував під арештом майже два роки. Задля уникнення подальшого переслідування він переселився в Кишинів, потім у Яси, далі – в Шацьк (Буковина). Ці поневіряння завершилися завдяки зусиллям його послідовників, що випросили в імператора Фердинанда I дозвіл на його постійне проживання в Садигорі біля Чернівців. Хасиди придбали для нього маєток Золотий Потік поруч із містечком, де він звів собі пишний будинок і знову зміг вести розкішне життя. До його двору з'їжджалися тисячі одновірців, передусім, із Румунії. На свої кошти садигірський цадик збудував синагогу Тіф'єрет Ізраель в Єрусалимі.

Помер Ружинський ребе в 1850 році. Хасидський «двір» у Садигорі проіснував ще 90 років після його відходу з цього світу. Першим Садигірським ребе став другий син ребе Ісроеля Авром–Яків. Інші сини та внуки стали родоначальниками відомих хасидських династій, зокрема: п'ятий син Довід–Мойше став Чортківським ребе (м. Чортків, сьогодні Тернопільська область), шостий син Мордехай–Шрага – Гусятинським ребе (м. Гусятин, Тернопільська обл.); старша дочка Хая Малка вийшла заміж за Сквірського ребе Іцхака (м. Сквиря Київської області), третя дочка Міріам стала дружиною Менахема Мендла з Вижниць (містечко Вижниця Чернівецької області) – першого Вижницького ребе. На сьогодні тисячі хасидів з Ізраїля та США прагнуть відвідати місцевість, де зародилися відомі династії цадиків і спочиває Ружинський ребе.

Невеличка іудейська спільнота Садгори досить повноцінно живе завдяки близькості з Чернівцями. За останні роки вдалося спорудити великий огель над могилою Ружинського ребе, поволі відновлюються надгробки, які вціліли протягом десятиліть заборон на проведення культової діяльності [див.: 8].

Вижниця (Вижниць – на їдиш) – колишній єврейський штетл, на відстані 100 км. від Чернівців, на березі мальовничої річки Черемош. До приєднання Буковини до Радянського Союзу 90% жителів містечка були євреями, зокрема мер. Вижниця тісно пов'язана з Бештом, який набирався натхнення саме в горах цієї місцевості. Невеличку річку Виженка євреї називають «міква Бешта». Єврейський цвинтар розташований у селі Черногузи, що примикає до самої Вижниці. А в сусідньому Косові похований рабі Менахм Мендл бен Хаїм Хагер із Косова (1830–1884) – засновник Вижницької династії, який очолював іудейську спільноту у Вижниці з 1854 року. Від нього й тягнеться ланцюжок передачі духовної традиції аж до сьогоднішнього шостого ребе Ізраєля Хагера (народився у 1945 році). Після Другої світової війни лише кілька десятків сімей

вижницьких хасидів вціліли та відправились зі своїм ребе (тоді ним був равін Хаїм Хагер) в Ерец Ізраель, де поселилися в Бней–Брак. На сьогодні вижницькі хасиди доволі впливові в Ізраїлі: відкрили лікарні, благодійницькі організації, навчальні заклади, житлові квартали для хасидів [див.: 4].

Гадяч відомий тим, що тут – огель Алтер Ребе – засновника руху ХАБАД, знаменитого кабаліста ребе Шнеура–Залмана бар–Баруха із Ляд (1745–1813), який народився у містечку Ліозно, південніше Вітебська. Його батьки отримали благословіння на народження дитини від самого Бешта. До речі, обидва праведники народилися в один і той самий день року. У 1764 році Алтер Ребе відправився у Мезріч та став найближчим учнем ребе Дов–Бера – послідовника Баал–Шем–Това. На прохання свого вчителя він підготував і видав збірник єврейського закону «Шулхан Арух а–Рав». Алтер Ребе (Старий Ребе) заснував у Ліозно академію для найкращих своїх учнів, а сам згодом переїхав у Ляди. Він помер у 1812 році та похований у містечку Гадяч. 2012 року незадовго до двохсотріччя з дня відходу з цього світу цадика було відкрито синагогу Адмора Азакена (Алтер Ребе). Огель «Адмор Азакен» – місце поховання цадика, яке є об'єктом паломництва тисяч хасидів [див.: 9].

Для того, щоб зрозуміти важливість ролі ребе Шнеура–Залмана бар–Баруха із Ляд в іудаїзмі, необхідно розкрити сутність ХАБАДу (акронім слів хохма, біна, да'ат – «мудрість», «розуміння», «знання») – однієї з основних течій хасидизму. 1797 року Шнеур Залман видав свою працю «Ліккутей амарім» («Зібрання висловів», або «Танія» – «Вчення»), яка стала ідеологічним маніфестом нового руху, що намагався опрацювати універсальну теософську концепцію для духовного й практичного життя. Над цим твором він працював протягом двадцяти років.

«Танія» представляє собою послідовний систематичний виклад доктрини ХАБАДу зі збереженням логічно–термінологічної чіткості. У цьому її відмінність від більшості творів хасидської літератури. Шнеур Залман із Ляд систематизував вчення хасидизму, уможлививши його засвоєння розумом, а не тільки інтуїцією. Хоча він і не заперечував інтуїтивного підходу до хасидизму, але побоювався, що такий ракурс може привести до розриву зв'язку між вірою та почуттям, з одного боку, та практичними вимогами повсякденного життя – з іншого. Шнеур Залман підкреслював необхідність постійного навчання і духовних зусиль, адже цадик – це людина, всередині якої добро (Божественна душа) отримало повну перемогу над злом.

Єдиним мостом через прірву між Богом та людиною є Тора й міцвот (заповіді). Найпохвальнішою властивістю душі є здатність до біттул ха–ієш – намагання людини повністю ототожнити свою волю з волею Божества, але не аскетичне умертвіння плоті. Таке тлумачення хасидизму, дотримання міцвот, що випливає з намагання ототожнитись із Богом через навчання й споглядання, передбачає індивідуальні зусилля кожного хасида, які не може замінити йому допомога громади чи навіть цадика. Як бачимо, Шнеур Залман надає ролі праведника менше значення, ніж лідери інших хасидських течій [див.: 11].

Відновлення місць іудейського паломництва в Україні є відродженням того втраченого культурно–релігійного світу, який відійшов у минуле після 1 вересня

1939 року, коли Гітлер прирікав на знищення не тільки самих євреїв, але й їхню духовно–матеріальну культуру, а також після антирелігійної політики Радянського Союзу, який, починаючи з 1948 року (вбивство Соломона Міхоелса і розпуск Єврейського антифашистського комітету, майже всі члени якого були страчені), теж проводив жорстку антиєврейську політику. Особливістю сучасного релігійного життя євреїв у нашій державі є те, що кількість послідовників іудаїзму значно зменшилася після Шоа (Катастрофи) II світової війни та репатріації в Ізраїль. Проте місця релігійного культу численно відвідують паломники із закордону. На нашу думку, саме у цьому і полягає потенціал міжнародного туризму в нашу країну іудеїв, що прагнуть відвідати шановані місця своєї релігійної традиції. Завданням нашої туристичної галузі є створити належні умови для їхнього комфортного перебування в Україні, а також у співпраці з органами державної влади забезпечити безпеку та дотримання норм правового поля. На сьогодні туристичний (паломницький) сектор іудейських святих місць в Україні належить переважно лише релігійним спільнотам, туристичні фірми не займаються цим сегментом релігійного туризму в нашій країні, хоча, як вважаємо, ці святині можуть бути цікавими не тільки релігійним євреям, що живуть в інших державах, а також і нашим співвітчизникам, котрі не мають єврейського походження, але цікавляться питаннями релігійної філософії, духовності, які невід’ємно належать до історії нашої культури, що формувалася протягом століть у поліфонічному різноманітті національних світів.

Місця іудейського паломництва важливі не тільки для послідовників конкретного напрямку¹ найдавнішої авраамічної релігії, але й людей, які прагнуть вивчити детальніше історію своєї нації, сторінки якої стосуються тих або інших місць духовності, пізнати свій рід, життя предків, їхній світогляд, котрий не можливо зрозуміти без занурення в тогочасний світ релігійних пошуків. Равін Джек Бемпорад, який пережив Шоа, будучи вихідцем з Італії, так описує важливість збереження національної, яка неможлива без релігійної, ідентичності євреїв: «Тим, які хочуть навертати євреїв (у християнство чи іншу релігію – О. С.), можу тільки задати питання: чи було б так страшно, якби прадавній єврейський народ існував? Чому не дозволити євреям, щоб вони вивчали свої святі книги, живилися ними, далі відновлювали та поглиблювали розуміння їх власної традиції, ніби пишучи розширену автобіографію свого народу? <...> Яка б користь могла бути для будь–кого, коли б ця героїчна, трагічна й прекрасна біографія, з якої черпали покоління, мала б закінчитися?» [15, s. 231]. Відповідаючи на риторичне запитання іудейського мислителя, можна сказати, що, навпаки, користь є саме із пізнання єврейської традиції для тих, хто прагне пізнати безмірний у своїй глибині світ Біблії, наратив якої є однією з підвалин західної європейсько–атлантичної цивілізації.

¹ Відомо, що іудаїзм, як і більшість інших релігій не є монолітним у своєму врівненні та культових практиках. Сучасний іудаїзм дослідники поділяють на три основні напрями: ортодоксальний (хасиди, литваки, релігійні сіоністи та ін.), консервативний та реформістський. А наприклад, серед ти же хасидів окремо виділяються ще певні напрями, зосереджені на вченні того чи іншого авторитетного цадика, могила якого нерідко стає місцем паломництва.

Вважаємо, що, з точки зору культурно–туристичного потенціалу, місця іудейського паломництва в Україні привабливі для нерелігійних євреїв крізь призму концепту пам’яті, який став особливо актуалізованим після Катастрофи (більш відома назва – Голокост)² XX століття, коли була зроблена спроба стерти з лиця землі єврейство як національно–культурний світ. Наш висновок про потенціал пам’яті у розвитку туристичного сегменту іудейських релігійно значимих місць ґрунтується на споконвічному слідуванні євреїв своїй священній історії в особливо деталізованому відтворенні та передаванні наступним поколінням історії власного народу, наприклад, у численних молитвах³, обрядах основних свят, надії на відбудову Єрусалимського храму тощо. Іншими словами, використовуючи лексику екзистенціальної філософії, відвідання місць іудейського паломництва *тут–і–тепер* водночас означає неіснуюче минуле, засвідчене в розлогіх наративах Тори, талмудичних коментарів та біографічних історій.

На нашу думку, місця іудейського паломництва мають культурно–туристичний потенціал не тільки для іудеїв чи євреїв⁴, але і для громадян нашої держави та іноземців, які цікавляться історією духовності, що виникла у культурному просторі попередніх століть у барвистому взаємопереплетенні національного, релігійного, соціального, культурно–мистецького та навіть природно–кліматичного.

Список використаних джерел

1. Алон (Грінберг) Л. Вечный огонь. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2009/Zametki/Nomer6/Alon1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
2. Вижиц, хасидская династия. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10909&query=%C2%C8%CD%C8%D6> (дата звернення: 11.04.2018).
3. Звиглянич С. Паломничество хасидов в Умань: Зачем евреи едут в Украину. – URL: <http://112.ua/statji/palomничество-hasidov-v-uman-zachem-evrei-edut-v-ukrainu-257531.html> (дата звернення: 11.04.2018).

² Дослідник цієї трагедії Барбара Енгелькінг робить такий філософський висновок: «Голокост став, зокрема, також досвідом викорінення. Не тільки в сенсі індивідуальної втрати вітчизни дитинства та реально існуючого світу; людей, культурно–соціальних норм – що просто припинило існувати. Став викоріненням понадособистісним також, тому що був полум’ям аксіологічного хаосу, тому що спричинив падіння почуття безпеки та непорушності духовної гідності людини» [16, s. 9].

³ Наприклад, у «Чотирнадцятому благословінні» молитви «Шмоне–Есре» (по–іншому, «Аміда» – «стояння»), яка промовляється кожного дня тричі, є такі слова: «І в Єрусалим, Твоє місто, в милосерді повернись, і мешкай у ньому, як обіцяв. І відбудуй його в швидкому часі, в наші дні, щоб стояв він вічно. І скоріше встанови у ньому престол Твого слуги Давида. Благословен Ти, Г–сподь, Який будеш Єрусалим» [10, с. 80–81].

⁴ Звісно, не всі євреї є визнавачами іудаїзму. Над світоглядною позицією обирати якусь релігію чи відкидати загалом зараз не тяжіє диктат національних умовностей попередніх століть, коли практично не можливо було вийти поза рамки малого світу свого середовища, яке переважно обмежувалося невеликим культурно–релігійним простором власного штетлу або гетто. Є й чимало відомих євреїв–християн, які не тільки стали послідовниками Ісуса Христа, але й значною мірою спричинилися до розвитку християнської філософії і теології, скажімо: Олександр Мень, Сергій Аверинцев, кард. Ж.–М. Люстіже та ін.

4. Кержнер А. Вижницький Ребе. Возвращение. – URL: <http://jew-observer.com/evrejskaya-ukraina/vizhnickij-rebe-vozvrashhenie/> (дата звернення: 11.04.2018).
5. Нахимович З. Дорогами Ружинских хасидов. – URL: <http://www.ijc.ru/istoki87.html> (дата звернення: 11.04.2018).
6. Нахман из Брацлава. – URL: www.eleven.co.il/?mode=article&id=12927&query= (дата звернення: 11.04.2018).
7. Рабинович Я. Й. На зламі віків: до 1000-річчя проживання євреїв в Україні. – К.: Б.в., 1998. – 360 с.
8. Ружинський цадик. – URL: <http://www.eleven.co.il/article/13618> (дата звернення: 11.04.2018).
9. Святыє места в Україні. – URL: <http://sinagoga.kiev.ua/holy> (дата звернення: 11.04.2018).
10. Сидур для починаючих. Краткий сборник еврейских молитв и благословений с транслитерацией слов. – Иерусалим: «АВИДА» Лтд., 2001. – 215 с.
11. ХАБАД. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=14385&query=> (дата звернення: 11.04.2018).
12. Цвельк Е. Еврейская Атлантида: штетл и его цадики. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2013/Starina/Nomer3/ECvelik1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
13. Шмулин Б. Могилы праведников в Украине: места надо знать. – URL: <http://www.migdal.org.ua/times/15/2504/> (дата звернення: 11.04.2018).
14. Battenberg F. Żydzi w Europie / Przekład A. Soróbką. – Wrocław: Ossolineum, 2008. – 442 s.
15. Bemporad J., rabin. Żydzi: współgospodarze czy goście? // Muszyński H. J., abp. Europa wspólnotą ducha. – Gniezno: Gaudentium, 2007. – S.228–237.
16. Engelking B. Na łące popiołów. Ocaleni z Holocaustu. – Warszawa: Cyklady, 1993. – 221 s.

References

1. Alon (Grinberg) L. Vechnyj ogon'. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2009/Zametki/Nomer6/Alon1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
2. Vizhnic, hasidskaja dinastija. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10909&query=%C2%C8%C6%CD%C8%D6> (дата звернення: 11.04.2018).
3. Zvigljanych S. Palomnichestvo hasidov v Uman': Zachem evrei edut v Ukrainu. – URL: <http://112.ua/statji/palomnichestvo-hasidov-v-uman-zachem-evrei-edut-v-ukrainu-257531.html> (дата звернення: 11.04.2018).
4. Kerzhner A. Vizhnickij Rebe. Vozvrashhenie. – URL: <http://jew-observer.com/evrejskaya-ukraina/vizhnickij-rebe-vozvrashhenie/> (дата звернення: 11.04.2018).
5. Nahimovich Z. Dorogami Ruzhinskih hasidov. – URL: <http://www.ijc.ru/istoki87.html> (дата звернення: 11.04.2018).
6. Nahman iz Braclava. – URL: www.eleven.co.il/?mode=article&id=12927&query= (дата звернення: 11.04.2018).
7. Rabinovych Ja. J. Na zlamy vikiv: do 1000-richhja prozhyvanja jevrej v Ukraini. – К.: Б.в., 1998. – 360 с.
8. Ruzhinskij cadik. – URL: <http://www.eleven.co.il/article/13618> (дата звернення: 11.04.2018).
9. Svjatye mesta v Ukrainie. – URL: <http://sinagoga.kiev.ua/holy> (дата звернення: 11.04.2018).
10. Sidur dlja nachinajushhih. Kratkij sbornik evrejskih molitv i blagoslovenij s transliteraciej slov. – Ierusalim: «АВИДА» Лтд., 2001. – 215 с.
11. HAVAD. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=14385&query=> (дата звернення: 11.04.2018).
12. Cvelik E. Evrejskaja Atlantida: shtetl i ego cadiki. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2013/Starina/Nomer3/ECvelik1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
13. Shmulin B. Mogily pravednikov v Ukraine: mesta надо znat'. – URL: <http://www.migdal.org.ua/times/15/2504/> (дата звернення: 11.04.2018).
14. Battenberg F. Żydzi w Europie / Przekład A. Soróbką. – Wrocław: Ossolineum, 2008. – 442 s.
15. Bemporad J., rabin. Żydzi: współgospodarze czy goście? // Muszyński H. J., abp. Europa wspólnotą ducha. – Gniezno: Gaudentium, 2007. – S.228–237.
16. Engelking B. Na łące popiołów. Ocaleni z Holocaustu. – Warszawa: Cyklady, 1993. – 221 s.

Stepanova O. A., Doctor of sciences in philosophy, Head of the Department of Tourism Management of the Open International University of Human Development «Ukraine» (Ukraine, Kyiv), palamist@gmail.com

Cultural and tourist potential of contemporary Judaic sacral geography in Ukraine

Relevance of the study is that Ukrainian Tourism and Religious Studies have not studied the cultural and religious potential of Judaic sacred geography as an important part of religious tourism. **The main objective of the study** is to consider the tourist and cultural potential of the main topes of contemporary Judaic sacred geography in Ukraine. **Methodology.** The historical method made it possible to reveal the history of the formation of the halo of the sanctity of particular Jewish places, referred to in the article; the hermeneutical method interpreted the implicit meaning of individual sacred prayer and Tanakhic texts for a broader representation of Jewish concepts; with the help of a biographical method, the most important strokes of the biography of individual Jewish tzadiks, whose figures will be of interest not only to researchers of Jewish culture, but also to a broad intellectual audience in Ukraine and other countries, are highlighted. **Scientific novelty.** The importance of using the cultural and religious potential of Judaic sacred geography in the modern tourist industry of Ukraine is studied. It is proved that from the point of view of the cultural and tourist potential, the places of Jewish pilgrimage in Ukraine are attractive for non-religious Jews in the light of the concept of memory, which became especially actual after the Catastrophe of the 20th century. **Conclusions.** A significant contribution of the Jews of Ukraine to the Jewish and world culture was Hasidism – a religious movement that combined mystical faith, ethical teaching and practical way of life. The history of Eastern European Jewry of the last three centuries can not be imagined without Hasidism. A tours to the places of Jewish pilgrimage here–and–now symbolizes a non-existent past, witnessed in the lengthy narratives of the Torah, Talmudic commentaries and biographical stories. The sites of the Jewish pilgrimage have a cultural and tourist potential not only for Jews, but also for people who are interested in the history of spirituality that has arisen in the cultural space of the previous centuries in the polyphony of national, religious, social, cultural, artistic and even natural climatic.

Keywords: cultural and tourist potential, Judaic sacral geography, religious tourism in Ukraine, pilgrimage, Hasidism.

* * *

УДК 291.7

Фоменко А. В.,
пошукач кафедри культурології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), antonio.fomenko@gmail.com

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Досліджено феномен релігійного фундаменталізму на пострадянському просторі. Простежено основні прояви фундаменталізму в Католицькій церкві (Священницьке братство святого Пія X, Opus Dei), ісламі (салафія), які виражають протест традиційної культури, що проявляється у вигляді екстремізму, тероризму, ревізіоністських поглядів на історію. Відзначено, що важливою особливістю розуміння фундаменталізму в ключі культури постмодерну є фактор необізнаності суб'єкта, що потрапляє у діючість мовної гри запропонованого нарративу. Здійснено інтерпретацію феномену політичного православ'я, обумовленого наявністю оригінальної нарративної складової. Доведено, що консервативне російське православ'я використало основні прийоми і принципи постмодерну, внаслідок чого з'явилось сучасне політичне православ'я як вияв релігійного фундаменталізму, явище якого на пострадянському просторі пов'язане із залишками тоталітарного минулого та тенденціями до авторитаризму державної влади.

Ключові слова: релігійний фундаменталізм, політичне православ'я, пострадянський простір, культура постмодерну, релігійний нарратив.

Особливості культури постмодерну знімають із нас необхідність проводити чітку дефініцію того, що саме є проявом культури постмодерну, а що ним не варто вважати. Всеосяжність і розмитість категоріальної матриці постмодерну відкриває перед науковцями широку дослідницьку перспективу: можливість розгляду будь-яких суспільних, культурних та релігійних явищ сучасності як прояву його широкої феноменології. Не є виключенням і релігійний фундаменталізм, що, як і